

ՀՏԴ-941(479.243)

Հայոց պատմություն

**ԱՂԲԵՋԱՆԻ ՀԱԿԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԱՐՈՉՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ՓԱՍՏԵՐԻ ԽԵՂԱԹՅՈՒՐՄԱՄԲ
Արմինե ԱՌՍՏԱՄՅԱՆ**

Բանալի բառեր. *Լեռնային Ղարաբաղ, պատմագիտություն, կեղծաբանում, փաստեր, խեղաթյուրում, նվաճողական, քաղաքականություն, արցախահայություն, վիճելի տարածք, աշխատություն*

Ключевые слова: *Нагорный Карабах, история, факты, спорный, искажения, экспансионистская политика, карабахские армяне, пропаганда, регион, работа, историк.*

Key words: *Nagorno-Karabakh, history, facts, contentious, distortion, expansionist politics, people of Artsakh, agitation, region, work, historian*

А.Арустамян

Антиармянская пропаганда Азербайджана с искажением исторических фактов

В данной статье представлена действительность, сложившаяся вокруг карабахской проблемы 1918-1920гг. и фальсификации, выдвинутые азербайджанской историографией. В работе представлены взгляды, выдвинутые в труде азербайджанского историка И. Нифталиева, где он фальсифицирует реальные исторические факты, представляя тенденции завоевательной политики Азербайджана и претензии к Нагорному Карабаху. Автор пытается, основываясь на реальных исторических фактах, научно доказать несостоятельность выдвинутых Нифталиевым псевдотеорий, разоблачая и противопоставляя их реальности.

A. Arstamyan

Azerbaijan's Anti-Armenian Propaganda with Distortion of Historical Facts.

The article presents the reality prevailing around the Karabakh conflict from 1918 to 1920, and falsifications put forward by Azerbaijani historiography. The work describes the approaches of Azeri historian I. Niftaliyev who falsifies key historic facts. The author demonstrates Azerbaijan's tendencies of aggressive policy and its claims to Nagorno-Karabagh. The author, basing on real historical facts, tries to prove scientifically inconsistency of Niftaliyev's pseudo-theories, exposing and opposing them to reality.

Ներկա հոդվածում ներկայացված է 1918-1920թթ. Ղարաբաղյան հիմնահարցի շուրջ ստեղծված իրականությունը և ադրբեջանական պատմագիտության առաջ քաշած խեղաթյուրումները: Հոդվածում ներկայացված է ադրբեջանական պատմաբան Ի. Նիֆտալիևի աշխատության մեջ առաջ քաշած տեսակետները, որով նա կեղծաբանում է պատմական իրական փաստերը: Հեղինակը ներկայացնում է Ադրբեջանի զավթողական քաղաքականության դստրոմները և հավակնությունները Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ: Հեղինակի կողմից փորձ է կատարվել, հիմնվելով պատմական իրականության վրա, հակադրվել և վեր հանել ադրբեջանական պատմագիտության կեղծաբանումները:

Ադրբեջանի հակահայ քարոզչական մեքենան ջանքեր չի խնայում կեղծաբանելու պատմական փաստերն ու իրողությունները, ծուռ հայելու մեջ ներկայացնելու հայտնի դեպքերն ու շարադրել դրանք սեփական հորինված սցենարով: Պատմական փաստերի կեղծաբանման, բացահայտ թշնամանքի և ատելության ոգով է շարադրված 2010թ. Իլդար Նիֆտալիևի կողմից հրապարակված և Ադրբեջանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի կողմից հաստատված «Ադրբեջանական ԽՍՀ-ն հայերի զավթողական պլաններում/ 20-րդ դարի 20-ական թթ./» աշխատությունը¹: Ինքը հեղինակը ներածության մեջ նշում է իր ուսումնասիրած թեմայի հրատապությունը՝ այն կապելով 1988թ. արցախյան շարժման հետ: Հեղինակը իրավացիորեն արցախյան հիմնահարցի ակունքները տեսնում է ավելի վաղ, ինչպես նաև իր աշխատության ժամանակագրական շրջանակներում, սակայն գրեթե կորեն հայտարարում, որ ժամանակին պատմության դասերը հաշվի չեն առել, այդ պատճառով էլ 80-ական թթ. բախվել են արցախահայերի «ագրեսիային»

¹ Нифталиев И., Азербайджанская ССР в экспансионистских планах армян (20-е годы 20-ого века), Баку, 2010.

և անջատողական շարժմանը: Հեղինակը պատմական փաստերը շրջանցելով և ավագ եղբոր՝ Թուրքիայի քաղաքական դիրքորոշումը պաշտպանելով՝ գրում է, թե հայ պատմագիտական միտքը որդեգրել է ստահող «ցեղասպանվածի բարդույթը»՝ դրանով իսկ նվաճողական նկրտումներ հանդես բերելով այսպես կոչված Թուրքիայի յոթ վիլայետների Ղարաբաղի ու Ջանգեզուրի նկատմամբ: Հատկանշական է ևս մի իրողություն: Անկախ թշնամու կեցվածքից, անկախ ազգային պատկանելությունից՝ պատմագիտությունը կոչված չէ ծառայելու կամ հարմարեցվելու տվյալ ազգի, կամ ազգային իշխանությունների հավակնություններին, կամ ստեղծած գաղափարախոսությանը: Պատմական փաստերը խեղաթուրել և հորինել կեղծաբանություն ազգային ագրեսիան քողարկելու, կամ զավթողական հավակնությունները հիմնավորելու, պատմության չեղած էջերը լրացնելու նպատակով ոչ միայն հակագիտություն է, այլ նաև համամարդկային արժեքների դեմ ոտնձգություն, հանցագործություն: Այլ բնորոշում աղբրեջանական պատմագիտությանը չի կարելի տալ, քանզի միայն մարդկային արժեքների դեմ մեղանշող մեկը կարող է հայտարարել, թե հայոց պատմագիտական միտքը որդեգրել է իր ժողովրդին հին քրիստոնեական ազգ ներկայացնելու տենդենցը, մի փաստարկ, որն ընդունում է համաշխարհային պատմությունը, որն այնքան ակներև է, որ նույնիսկ պատմականորեն ապացուցման կարիք երբևէ չի ունեցել: Հեղինակի կողմնակալ, պատմական ճշմարտության խեղաթուրման դիրքերից գրված աշխատության մեջ փորձ է կատարվում աղբրեջանական քաղաքական քարոզչամեթոդային ձեռնտու տեսանկյունից ներկայացնել 1919-1923թթ. Լեռնային Ղարաբաղում, Ջանգեզուրում տեղի ունեցած դեպքերը, հարաբերությունները, ինչպես նաև ամենատարբեր բանակցությունները Խորհրդային Ադրբեջանի, ՌՍՖՍԽՀ-ի և Հայաստանի հանրապետության, ավելի ուշ Հայկական ԽՍՀ-ի միջև: Բացահայտ կողմնակալ վերաբերմունք է դրսևորվում Թուրքիայի նկատմամբ: Այստեղ աղբրեջանցի հեղինակը նույնիսկ չի կարողանում քողարկել Թուրքական պետության պանթուրքիստական հեռու գնացող նպատակները հայ ժողովրդի և նրա պետականության ոչնչացման գնով: 1919թ. հունվարի 15-ին աղբրեջանական կառավարության որոշմամբ բժիշկ Խոսրով Բեկ Սուլթանովը նշանակվեց Շուշիի, Ջանգեզուրի, Ջեբրայիլի և Ջիվանշիրի գավառների գեներալ-նահանգապետ և օգտվում էր անգլիական հրամանատարության աջակցությունից¹: Նիֆտալիեվը իր աշխատության մեջ ձկուն կերպով քողարկում է Սուլթանովի կատարած ոճրագործությունները և արցախցիների բարձրացրած ապստամբությունը համարում ներմուծված և հրահրված դաշնակցության կողմից: Մինչդեռ պատմական ճշմարտությունը հետևյալն է. արցախահայությունը երբեք չի ընդունել աղբրեջանական իշխանությունը, ոչ մի արցախցի, անկախ զբաղեցրած դիրքից, կուսակցական պատկանելիությունից, կամ պաշտոնից, ընդունելի չի համարել աղբրեջանական իշխանությունը: Դրա վառ ապացույցն է արցախահայության հրավիրած համագումարները, որտեղ մշտապես դրսևորվել է նրանց անհողորդ կամքը՝ մերժել Ադրբեջանի իշխանությունը: Իրականությունն այն է, որ Սուլթանովը ձգտում էր արյան գնով Ղարաբաղը միացնել Ադրբեջանին: 1919թ. ամռանը ծանր ժամանակաշրջան էր հայության համար: Հունիսի սկզբներին Սուլթանովի հրոսակները սարսափելի սպանդ կազմակերպեցին Ղայբալիշեն, Կրկժան, Խնածախ, Դաշուշեն և այլ գյուղերում: Ըստ աղբյուրների՝ Ղայբալիշենի 700 բնակիչներից կենդանի են մնացել 11 տղամարդ և 87 կին ու երեխա²: Իսկ արյունոտ Սուլթանովն ու իր անգլիացի գործընկերները, ականատես լինելով այս ողբերգությանը, ոչինչ չեն ձեռնարկել ոճրագործությանը վերջ տալու համար: Սուլթանովի կարծիքով, արյան մեջ խեղ-

¹ Տե՛ս Աբրահամյան Հ., Մարտնչող Արցախը 1917-2000, գիրք Ա 1917-1923, Երևան, 2003, էջ 125:

² Տե՛ս Նույն տեղում, էջ 142:

դելով արցախահայությանը, կստիպեն նրան ընդունել Ադրբեջանի իշխանությունը: Մինչդեռ արցախցիների հերոսական դիմադրությունը, մինչև վերջ պայքարելու պատրաստակամությունը հոգս են ցնդեցնում ադրբեջանցի պատմաբանի մտքերն այն մասին, թե արցախահայերը ապստամբել են դաշնակցական կուսակցության դրոմամբ: Արցախահայությունը չի ընդունել ադրբեջանական զավթիչներին միայն մի պատճառով, որ Արցախը Ադրբեջանի մաս երբեք չի կազմել, Սուլթանովի իշխանությունը օտարամուտ է, Ադրբեջանին կցվելը հայի համար անընդունելի էր և խորթ: Կովի դուրս եկած արցախցին գիտեր, որ կռվում է իր հողը պաշտպանելու համար. սա է իրականությունը: Այս դեպքերն համաժողովրդական բնույթ ունեին և Նիֆտալիեվի կողմից դրանց նեղ կուսակցական կամ դասակարգային բնորոշում տալը չի համապատասխանում պատմական ճշմարտությանը: Ադրբեջանցի պատմաբանը առանձնակի ոգևորությամբ է խոսում 1919թ. օգոստոսի 12-ին Ղարաբաղի հայության յոթերորդ համագումարում ձեռք բերված օգոստոսյան համաձայնագրի մասին՝ այն համարելով մինչև 1921թ. գոյություն ունեցող միակ փաստաթուղթը, որի վրա հիմնվելով պետք է կարգավորվեին հայ-ադրբեջանական հարաբերությունները վիճելի տարածքների վերաբերյալ: Բիարկե պատմաբանի կողմից խիստ ուռճացված գնահատական է տրված հիշյալ համաձայնագրին, ինչը և բնական է, քանի որ իր բովանդակությամբ այն ձեռնտու լինելով ադրբեջանական կողմին, որոշ կարևոր հանգամանքների անտեսմամբ և մերժմամբ, պատմաբանը այն համարում է լուրջ փաստաթուղթ, որտեղ իբր արցախահայությունը ճանաչում է Ադրբեջանի իշխանությունը: Այստեղ արդեն միանգամայն անտեսվում են այն պայմաններն ու օբյեկտիվ գործոնները, որոնց ազդեցությամբ հարկադրաբար ծնվեց այդ համաձայնագիրը: Համաձայնագիրը բաղկացած էր 26 կետից¹: Համաձայնագրի 1-ին և 2-րդ կետերում նշված էր, որ Ղարաբաղի հայկական գավառները/ Դիզակ, Վարանդա, Խաչեն, Ջրաբերդ և Շուշի քաղաքը/ մինչև Փարիզի վեհաժողովի որոշումը «ժամանակավորապես իրենց համարում են Ադրբեջանի հանրապետության սահմաններում»: Նիֆտալիեվի աշխատության մեջ խոսք անգամ չկա օգոստոսյան համաձայնագրի ժամանակավոր բնույթի մասին, այլ պարզապես նշված է, որ համագումարը որոշել է ճանաչել Ղարաբաղը Ադրբեջանի կազմում: Իսկ իրականում ադրբեջանցի պատմաբանները լռում են այն մասին, որ Ղարաբաղի հայության յոթերորդ համագումարի վրա ճնշում գործադրելու նպատակով, չբավարարվելով բազմիցս կրկնվող սպանդերով, Սուլթանովը նոր ուժեր է կենտրոնացնում Ղարաբաղի սահմանամերձ շրջաններում և ավերածություններ կատարում Դոնալար, Բինյաթլու, Առաքել և այլ գյուղերում: Համագումարը հրավիրվում է Շոշ գյուղում: Սուլթանովի հրամանով հրանոթների փողերը ուղղվում են Շոշ գյուղի և քաղաքի հայկական թաղամասի վրա: Վերջինս վերջնագիր էր ներկայացրել համագումարին՝ ճանաչելու Ադրբեջանի իշխանությունը: Համագումարն անընդհատ ձգձգում է բանակցությունները՝ ժամանակ շահելու նպատակով, Սուլթանովը հրամայում է նոր ուժեր տեղափոխել Արցախ: Դրությունն առավել քան տագնապալի էր դառնում: Վերահաս ողբերգության և սպասվելիք արյունահեղության առաջն առնելու նպատակով համագումարի կողմից ընտրված 20 հոգուց կազմված հանձնաժողովը որոշում է մեկնել Շուշի և Սուլթանովի հետ բանակցություններ վարել: Անգլիացիների ճնշման ներքո, որոնք վստահեցնում էին, թե վիճելի տարածքների՝ Ղարաբաղ-Ջանգեզուրի հարցի վերջնական լուծումը տեղի կունենա Փարիզի վեհաժողովի որոշմամբ, ինչպես նաև Ադրբեջանի ռազմական սպառնալիքների ներքո, հանձնաժողովը Ղարաբաղի հայության յոթերորդ համագումարի անունից ստորագրում է վերոհիշյալ համաձայնագիրը: Ինչպես իրավացիորեն նշում է դեպքերի ժամանակակից Աբրահամ Կիսիբեկ-

¹ Տե՛ս Կարապետյան Մ., Հայաստանը 1912-1920թթ., Երևան, 2003, էջ 265:

յանը, յոթերորդ համագումարի պատգամավորները ժամանակավոր համաձայնագիրը ընդունեցին ոչ թե իրենց ազատ կամքով ու համոզմունքով, այլ հարկադրանքով ու բռնությամբ: 1920թ. ապրիլի 28-ին տեղի ունեցած խորհրդայնացումից հետո Մուսավաթական Ադրբեջանի զավթողական քաղաքականությունը փոխանցվեց խորհրդային Ադրբեջանին: Ադրբեջանցի պատմաբանը գրում է, թե խորհրդայնացումից անմիջապես հետո արտաքին գործերի ժողկոմ Հուսեյնովը վերջնագիր է ներկայացրել Հայաստանի հանրապետության արտաքին գործերի նախարար Համո Օհանջանյանին՝ պահանջելով գորքերը դուրս բերել Զանգեզուրից և Ղարաբաղից: 1920թ. ապրիլի վերջին Երևանում կազմվեց պատվիրակություն՝ խորհրդարանի անդամ, դաշնակցական, բանաստեղծ Լևոն Շանթի նախագահությամբ, անդամներն էին Համբարձում Տերտերյանը և Լևոն Զարաֆյանը¹: Պատվիրակության նպատակն էր բանակցություններ վարել և բարեկամական դաշինք կնքել Խորհրդային Ռուսաստանի հետ՝ հետևյալ սկզբունքային նախապայմանների հիման վրա. Խորհրդային Ռուսաստանը պետք է ճանաչի Հայաստանի անկախությունը Ղարաբաղով և Գյուլիստանով, Խորհրդային Ռուսաստանը գոնե սկզբունքորեն պետք է ընդունի արևմտահայ տարածքների կցումը Հայաստանին, չմիջամտի Հայաստանի ներքին գործերին և այնտեղ կոմունիստական գործունեություն չծավալի և այլն: Մայիսի 31-ին Շանթը հայտնում է Հայաստանի կառավարությանը, որ բանակցությունները հաջող են ընթանում և Խորհրդային Ռուսաստանը պատրաստ է ընդունել իրենց պայմանները: Նիֆտալիեվը գրում է, թե Ռուսաստանը հայամետ դիրքորոշում էր բռնել, միաժամանակ նշելով, որ այն երկդիմի քաղաքականություն էր՝ Հայաստանի խորհրդայնացման հեռահար նպատակադրմամբ: Միաժամանակ պատմաբանը մեջբերում է Լևոն Շանթի հաղորդումն ուղղված Հայաստանի կառավարությանը, որտեղ վերջինս հայտնում էր, որ միակ դժվարությունը Ադրբեջանի սահմանն է, որովհետև Բաքվից ամեն կերպ աշխատում են խանգարել դաշնագրի կնքմանը: Ինքը Նիֆտալիեվը չի ժխտում այդ հանգամանքը, նշելով, որ Ադրբեջանն ամեն կերպ խոչընդոտում էր ընթացող բանակցությունները՝ մեջբերելով Նարիման Նարիմանովի դիմումն ուղղված արտաքին գործերի ժողկոմ Չիչերինին 1920թ. հունիսի 18-ին, որտեղ հայատյաց պաշտոնյան գրում է, որ այսպես կոչված վիճելի տարածքներ Ղարաբաղն ու Զանգեզուրը, որոնք արդեն իսկ կազմում են Խորհրդային Ադրբեջանի մասը, անվիճելիորեն պատկանում են Ադրբեջանին և պետք է գտնվեն նրա կազմում: Պատմաբանը ոգևորությամբ է խոսում նաև Նարիման Նարիմանովի 1920թ. հուլիսի 20-ին ՌԿԲԿ կենտկոմին ուղղված մեկ այլ հեռագրի մասին, որտեղ վերջինս խորհրդային կառավարությանը մեղադրում է Ադրբեջանի սահմանները պաշտպանելու անկարողության, ինչպես նաև հայամետության մեջ և Մոսկվային մեղադրում այն հարցում, թե փոխանակ Ադրբեջանը վերածելու ուժեղ ապագային կենտրոնի և արևելքում դասակարգային հեղափոխության կենտրոնի, նրա տարածքները բաժանում են Հայաստանին և Վրաստանին: Ահա թե ինչպիսի կեղտոտ հնարքներով էր աշխատում Բաքվի կառավարությունը՝ իր զավթողական պլանները փորձելով իրականացնել Խորհրդային Ռուսաստանի տարածաշրջանը սովետականացնելու քաղաքականությանը աջակցելու ծառայությունների դիմաց: 1920թ. հուլիսի 12-ին ՀՀ արտաքին գործերի նախարար Համո Օհանջանյանը Չիչերինին ուղղված դիմումում իր բողոքն է հայտնում այն մասին, որ Խորհրդային Ադրբեջանը շարունակում է մուսավաթական կառավարության նվաճողական քաղաքականությունը հայկական տարածքների նկատմամբ, քննադատում Խորհրդային Ռուսաստանի դիրքորոշումը և պահանջում, որ կարմիր բանակի գորքերը դուրս բերվեն Լեռնային Ղարաբաղից և Զանգեզուրից: «Այժմ

¹ Տե՛ս Կարապետյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 321:

թաքնվելով Խորհրդային Ռուսաստանի հեղինակության ներքո և նրա ռազմական ուժերի համագործակցությամբ, Խորհրդային Ադրբեջանի կառավարությունը մտադիր է ավելի լայն մասշտաբով իրականացնելու մուսավաթի նախատեսած պլանները և Հայաստանից խլել նրա պատմական հողերը¹...»: 1920թ. հուլիսի 15-ին Ադր. Կոմկոսի կենտկոմի բյուրոն ընդունեց որոշում այն մասին, որ Հայաստանի հետ խաղաղության հաստատման միակ նախապայմանն այն է, որ Ղարաբաղն ու Զանգեզուրը պետք է միացվեն Ադրբեջանին: Նիֆտալիեվը նշում է, թե իբրև ադրբեջանցի զինվորներին զինաթափում էին խորհրդային ուժերի հրամանով՝ թողնելով անպաշտպան դաշնակցականների առաջ: Դրան հակառակ՝ 1920թ. հուլիսի 17-ին Համո Օհանջանյանը իր վրդովմունքն է հայտնում Ղարաբաղում և Զանգեզուրում ադրբեջանական զորքերի կամայականությունների հանդեպ, գերի վերցված հայ սպաների գնդակահարման կապակցությամբ, իրավամբ դա համարելով միջազգային իրավունքի նորմերի կոպիտ խախտում և կոչ անում հանել զորքերը Ղարաբաղից և Զանգեզուրից:

1920թ. հայ-ռուսական բանակցությունները ընդհատվեցին՝ դրանք Երևանում շարունակելու պայմանով: ՌԽՖՍՀ լիազոր ներկայացուցիչը Բորիս Լեգրանն էր: Այն մի կողմից ստորագրում են Արշավիր Բաբայանը, մյուս կողմից՝ Բորիս Լեգրանը: Համաձայնագրի սկզբում նշվում է, որ համաձայնագիրը կնքվում է՝ ելնելով Հայաստանի հանրապետության անկախության և լիակատար ինքնուրույնության ճանաչումից: Ըստ համաձայնագրի՝ 1920թ. օգոստոսի 10-ի ժամը 12-ից ՌԽՖՍՀ և ՀՀ զորքերի միջև ռազմական գործողությունները համարվում են դադարեցված²: ՌԽՖՍՀ զորքերն զբաղեցնում են Ղարաբաղի, Զանգեզուրի և Նախիջևանի վիճելի տարածքները, բացառությամբ այն գոտուց, որտեղ տեղակայվելու էին հայկական զորքերը: Այնուհետև նշվում էր, որ խորհրդային զորքերի կողմից այդ տարածքների ռազմակալումը չի կանխորոշում այդ տարածքների նկատմամբ ՀՀ կամ ԱՄԽՍՀ իրավունքների հարցը: Հայաստանի երկաթուղիների վարչությանն էր թողնվում երկաթուղու Շահթախթ-Ջուլֆա ուղեմասի շահագործումը: Ադրբեջանցի պատմաբանը իր աշխատության մեջ խիստ բացասական է խոսում 1920թ. օգոստոսի 10-ին կնքված հայ-ռուսական համաձայնագրի մասին, ըստ որի ժամանակավորապես վիճելի տարածքները զբաղեցվելու էին ռուսական զորքերի կողմից: Ադրբեջանցի պատմաբանը այս համաձայնագիրն անհիմն կերպով համարում է ադրբեջանական կողմի իրավունքների կոպիտ խախտում, գրելով, թե, ճիշտ է, այդ փաստաթուղթը ուղղված էր կողմերի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների կարգավորմանը, այդուհանդերձ այն հակասում է Ադրբեջանի իրավունքներին, քանի որ ադրբեջանական կողմը չի մասնակցել իր տարածքային խնդիրների քննարկման հարցերին: Այսպես Նիֆտալիեվը մեջ է բերում խորհրդային Ռուսաստանում Ադրբեջանի լիազոր ներկայացուցիչ Շահթախթինսկու արտահայտությունն այն մասին, թե Ադրբեջանը չի մասնակցել այն հարցերի քննարկմանը, որոնք բացառապես վերաբերում էին իրեն: Այնուհետև նշում է, որ ՀՀ արտաքին գործերի նախարար Համո Օհանջանյանը, դիմելով Ադրբեջանական ԽՍՀ արտաքին գործերի նախարար Հուսեյնովին, նշել է, թե այսուհետ վիճելի տարածքներին վերաբերող հարցերը կլուծվեն Խորհրդային Ռուսաստանի և ՀՀ միջև ընթացող բանակցություններում: Միաժամանակ պատմաբանը նշում է, որ հայկական կողմը, չնայած ձեռք բերված համաձայնությանը, ըստ որի կողմերի միջև ծագած խնդիրները լուծելու համար որոշվել էր կոնֆերանս հրավիրել Ղազախում 1920թ. օգոստոսի 20-ին, փաստորեն հրաժարվեց: Ադրբեջանցի պատմաբանը, երբեմն իր մեկնաբանություններում մեղադրելով ռուսական կողմին հայամետ դիրքորոշ-

¹ *Нагорный Карабах в международном праве и мировой политике. Документы и комментарий, Том 1, Москва, 2008, стр. 481.*

² *Տե՛ս Կարապետյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 344:*

ման մեջ, միաժամանակ ներկայացնում է նաև Ստալինի հակահայկական դիրքորոշումը, նշելով, որ վերջինս 1920թ. հուլիսի 8-ին Օրջոնկիձեին ուղղված հեռագրում նշում է, որ իրենց մշտական դիրքորոշումը՝ խուսանավել երկու կողմերի հարաբերություններում, ճիշտ չէ, և հարկավոր է կոնկրետ աջակցել մեկ կողմին և տվյալ դեպքում Ադրբեջանին՝ Թուրքիայի հետ միասին¹: Հեղինակը՝ Նարիման Նարիմանովի հայատյացությունը ևս մեկ անգամ ընդգծում է՝ մեջ բերելով նրա պատասխանը Օրջոնկիձեին այն մասին թե Ղարաբաղն ու Զանգեզուրը անվիճելիորեն ադրբեջանական տարածքներ են: Ադրբեջանի հատակ զավթողական կեցվածքը ընդգծել է Զիչերինը, ինչը հեղինակի կողմից չի շրջանցվել: Վերջինս նշում է Զիչերինի արտահայտությունն այն մասին, թե պետք չէ ընդառաջ գնալ ադրբեջանցի ազգայնականներին՝ ընդառաջ գնալով նրանց նվաճողական տրամադրություններին: Միաժամանակ Նիֆտալիեվը, կոպիտ կերպով աղավաղելով իրականությունը, գրում է, թե հայ այսպես կոչված ազգայնականները նամակ են հղել Լենինին այն մասին, թե իբր Ղարաբաղում կոպիտ կերպով խախտվում են հայ բնակչության իրավունքները: Այնուհետև հեղինակը ավելացնում է, թե նման մտացածին առիթներով հայկական կողմը ձգտում էր Ղարաբաղն ու Զանգեզուրը միացնել Հայաստանի Հանրապետությանը: Պատմության կեղծաբանմամբ զբաղվող պատմաբանն իհարկե չէր նշի, որ խորհրդային իշխանության հաստատման նախօրյակին Ղարաբաղը վեր էր ածվել ծայրաստիճան քայքայված ու ավերածությունների ենթարկված երկրամասի, որտեղ մուսուլմանների կողմից բարբարոսաբար ոչնչացվել էին 59 գյուղ, անօթևան էր մնացել մոտ 37.000 բնակիչ, փոշիացվել էր 7000 տնտեսություն, զոհվել էր 25.000 մարդ և այլն²:

Ադրբեջանցի հեղինակը հայկական կողմին մեղադրում է այն հարցում, որ վերջինս ամեն կերպ խուսափում էր վիճելի տարածքներին վերաբերող հարցերը քննարկել հայ-ադրբեջանական երկկողմ բանակցություններում: Դեռևս 1920թ. մայիսի 8-ին Բաքվի ղեկավարությունը Հայաստանի կառավարությանը բանակցություններ սկսելու առաջարկություն արեց: Համո Օհանջանյանի կառավարությունը համաձայնվեց և բանակցությունների վայր ընտրվեց Ղազախը: Հայկական կողմից ներկայացուցիչներ նշանակվեցին Մ. Հարությունյան, Պապովյանը և Յուզբաշյանը: Միաժամանակ նշենք, որ ադրբեջանական կողմը հայկական կողմին մեղադրում էր մուսուլմանական ազգաբնակչության դեմ բռնություններ կատարելու մեջ: Ադրբեջանական այս անտեղի մեղադրանքին ի պատասխան՝ հայկական կողմը ուղարկեց պատասխան նոտա մայիսի 12-ին, որում հիմնավորապես հերքվում էին Հայաստանում մահմեդականների նկատմամբ բռնություններ գործադրելու վերաբերյալ Ադրբեջանի մեղադրանքները, ցույց է տրվում, որ վերջինս է Նուխիում, Արեշում, Ելիզավետպոլում, Շամախում, Ղարաբաղում և Գողթանում մասսայական գազանություններ արել: Այդուհանդերձ կոնֆերանսի գումարումն ուշանում էր, բանն այն էր, որ մայիսյան այդ օրերին Բաքվի ղեկավարությունը և 11-րդ կարմիր բանակի հրամանատարությունը, խրախուսվելով Օրջոնկիձեի կողմից և օգտվելով Հայաստանում ծայր առած բոլշևիկյան շարժումներից, փորձում էին զենքի ուժով խորհրդային կարգեր հաստատել այնտեղ՝ առանց նախապես Մոսկվայի համաձայնությունը ստանալու: Զորքեր մտցնելով Հայաստան՝ Օրջոնկիձեն Հայաստանում ռազմական գործողություններ սկսելու իրավունք է խնդրում երկու օր անց: Սակայն Մոսկվան դեմ գնաց՝ համարելով այն անժամանակ: Մայիսի վերջին օրերին, տեղեկանալով, որ հայկական զորքեր են մոտենում Դիլիջանին, Օրջոնկիձեն հարկադրված եղավ կարմիր բանակի զորամասերը հետ կանչել Ադրբեջան: Բաքվում այդ օրերին ձերբա-

¹ *Исфаталес II.*, նշվ. աշխ., էջ 43:

² *Տե՛ս Արթահամյան Հ.,* Նշվ. աշխ., էջ 209:

կալվեց ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչ Մ. Հարությունյանը: Բաքուն ակնհայտ կերպով շահագրգռված էր ռուսական զորքերի միջոցով վիճելի տարածքները գրավելու հարցում, գտնելով, որ դրանով իսկ կկանխվեր վիճելի տարածքների պատկանելիության հարցի քննարկումը Մոսկվայում մայիսի վերջերին սկսված ռուս-հայկական բանակցություններում: Բաքվի զավթողական կեցվածքի մասին արտահայտվել է Զիչերինը Լենինին հասցեագրած իր հեռագրում, որտեղ նշում է, որ Նարիմանովը Հայաստանի և Վրաստանի նկատմամբ պահպանում է հարձակողական գործողությունների մարտավարությունը: Համո Օհանջանյանի կառավարությունը, կողմնակից լինելով վիճելի տարածքների հարցը խաղաղ բանակցությունների միջոցով լուծելուն, այնուամենայնիվ չէր կարող Ադրբեջանի կառավարության ագրեսիվ գործողությունները թողնել անպատասխան: Հանրապետությունների միջև նման լարվածության պայմաններում, բնական է, որ կոնֆերանսի գումարման մասին խոսք լինել չէր կարող: Այսպիսով՝ ադրբեջանական կողմն իր իսկ գործողություններով խոչընդոտում էր կոնֆերանսի գումարումը և հայկական կողմի նկատմամբ մեղադրանքը, թե վերջինս խուսափում է բանակցություններից, առնվազն անարդարացի է Նիֆտալիեվի կողմից: Նիֆտալիեվը իր աշխատության մեջ ադրբեջանական կողմին ներկայացնում է զոհի կեցվածքով, հայ-ռուսական բանակցությունները ներկայացնում որպես ադրբեջանական կողմի իրավունքների կոպիտ խախտում՝ նշելով, որ սեփական հողերի /նկատի ունի վիճելի տարածքների/ ճակատագիրը վճռվում էր առանց իրենց մասնակցության: Մինչ Մոսկվայում ընթանում էին հայ-ռուսական բանակցությունները, Ադրբեջանում ծայր էր առել հակահայկական հիստերիա: 1920թ. օգոստոսի 13-ին Լենինին և Զիչերինին ուղղված հեռագրում ՌՍՖՍՀ-ում Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի լիազոր ներկայացուցիչ Շախտատինսկին ռուսական կողմին մեղադրում է ազգերի ինքնորոշման համընդհանուր իրավունքի խախտման մեջ, այդ թվում Խորհրդային Ադրբեջանի իրավունքների խախտման մեջ, այդ մասին նշում է ադրբեջանցի հեղինակը: Այն, որ թուրքական իշխանությունները բացահայտ հովանավորում էին Ադրբեջանի նվաճողական քաղաքականությունը, երևում է Նիֆտալիեվի մեջ բերած այն տողերից, որտեղ նա նշում է, թե թուրքական բանակի արևելյան ճակատի հրամանատար Քյազիմ Կարաբեքիրը, արտահայտվելով հայ-ռուսական համաձայնագրի մասին, ասել է, թե ինքը տեղյակ չէ՝ ինչ է ասված համաձայնագրում, միայն պարզ է Շախտատինսկու բողոքից, որ ”իրավիճակը մեզ համար ձեռնտու չէ և պետք է հակազդել”¹: Համաձայնագրի դեմ բողոքել է նաև Բեքիր Սամի բեյի թուրքական պատվիրակությունը Մոսկվայում: Զիչերինը պատասխան հեռագրում նշում էր, թե “Ադրբեջանից ոչ ոք ոչինչ չի խլում: Ղարաբաղը և այսպես կոչված վիճելի տարածքները ժամանակավորապես զբաղեցվում են ռուսական խորհրդային զորքերով, և դրանք չեն տրվում ոչ Հայաստանին և ոչ էլ Ադրբեջանին: Դա չի կողոպտում ո՛չ մեկին և ո՛չ մյուսին”: Զիչերինը ավելացնում է, որ Ղարաբաղը վաղեմի հայկական տարածք է, բայց հայերի ջարդերից հետո հարթավայրերում բնակվեցին թաթարները, իսկ հայերը մնացին լեռներում: Նարիմանովը ցանկանում է Բաքվի թաթարների զավթողական քաղաքականությանը գոհացում տալ: Դա անթույլատրելի է”: Զիչերինը մեկ անգամ չէ, որ իր հեռագրերում նշում է, որ Ադրբեջանը հարևանների նկատմամբ հարձակողական գործողությունների տակտիկա է որդեգրել և հավակնում է Ղարաբաղի, Զանգեզուրի և Շարուր-Դարալագյազի գավառի վրա՝ Նախիջևանի, Օրդուբադի և Զուլֆայի հետ միասին: Զիչերինը նշում է, որ Ադրբեջանին բավարարելու երկու ուղի կա, որոնցից առաջինն այն է, Ադրբեջանը իր թաթարական ուժերը ուղղի հայերի դեմ, ինչը “բացարձակապես անթույ-

¹ *Нижтагуев И., նշվ. աշխ., էջ 49:*

լատրելի է և մեծագույն հանցագործություն կլինի”¹, մյուս ուղին ռուսական զորքերով այդ տարածքների գրավումը և նվիրելն է Ադրբեջանին, ինչին ձգտում է Նարիմանովը: Սակայն Չիչերինի այս հորդորները մնում էին անպատասխան: 1920թ. հոկտեմբերի 10-ին Համո Օհանջանյանի կառավարությունը հեռագիր է հղում Չիչերինին, Հայաստանում Ռուսաստանի լիազոր ներկայացուցիչ Բորիս Լեգրանին, Վրաստանում հայկական պատվիրակության ղեկավար Տ. Բեկզադյանին, ռուսական կառավարության կողմից 1920թ. օգոստոսի 10-ի համաձայնագրի խախտման մասին, Ղարաբաղի Զանգեզուրի. Նախիջևանի ժամանակավոր ռուսական զորքերի կողմից զբաղեցման և այդ տարածքներում ադրբեջանական, թուրքական զորքերի ներխուժման և հայ բնակչության նկատմամբ բռնություններ իրագործելու մասին: Օհանջանյանը նշում է, որ չնայած այս տարածքները պետք է օկուպացվեին ռուսական խորհրդային զորքերի կողմից, և դրանք չպետք է տրվեին ՀՀ թշնամի որևէ այլ ուժի, այդուհանդերձ հենց սկզբից էլ հիշյալ տարածքներում ադրբեջանական զորքերը և թուրք-թաթարական բանդաները լայն իրավունքներ ստացան մուտք գործելու ինչպես Ղարաբաղի, այնպես էլ Զանգեզուրի և Նախիջևանի տարածք: Նույն իրավունքը տրվեց և թուրք ազգայնականներին՝ Խալիլ փաշայի գլխավորությամբ: Վերջիններս Զանգեզուրի և մյուս շրջանների հայկական գյուղեր ոչնչացնելու սպառնալիքի տակ ստիպում էին, որ գյուղացիները գրություններ հանձնեին այն մասին, իբր իրենք ցանկանում են միանալ Ադրբեջանի հանրապետությանը, նրանք ովքեր այդ պահանջին չէին ենթարկվում, այդ գյուղերը ենթարկվում էին ջարդի, իսկ նրանց հասարակական-քաղաքական գործիչներին՝ զնդակահարման²: Այսպես պարզ է Ռուսաստանի կովկասյան երկրիմի քաղաքականությունը: Չնայած Չիչերինը ճիշտ էր հասկացել Ադրբեջանի ղեկավարության իրական նպատակները, սակայն նա ինքը միայնակ ի գորու չէր ազդելու Ռուսաստանի որդեգրած քաղաքականության վրա: Նարիմանովի զավթողական նկրտումներն ավելի անկառավարելի էին դառնում, քանի որ դրանք հովանավորություն էին ստանում Կովկասում գործող բոլշևիկյան ղեկավարներ Կիրովի և Օրջոնիկիձեի կողմից. այսպես հայկական արդարացի իրավունքները զոհաբերվեցին կարմիր բոլշևիկյան կարգախոսներին, որոնց քողի տակ պիտի բավարարվեին թուրք-ադրբեջանական զավթողական պլաները:

Նիֆտալիեվը գրում է, որ այս շրջանում Թուրքիան պայքար էր մղում Անտանտի դեմ, միաժամանակ Մուստաֆա Բեմալի կառավարության նպատակն էր պահպանել եղբայրական Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը: Նիֆտալիեվը մեջ է բերում թուրք պատմաբան Մ. Սարայի խոսքերն այն մասին, թե 1920թ. ապրիլի 27-ից հետո Թուրքիան չէր կարող անտարբեր մնալ Ադրբեջանում տեղի ունեցող իրադարձությունների շուրջ, քանի որ Ադրբեջանը և ադրբեջանական թուրքերն այն կամուրջն են, որ կոչված են միացնելու Թուրքիան թուրքերի հետ, որոնք գտնվում էին Խորհրդային Ռուսաստանի տիրապետության ներքո: Ուստի և Մուստաֆա Բեմալը անհանգստություն է հայտնել այն մասին, թե խորհրդային Ռուսաստանը ցանկանում է Ադրբեջանի և Թուրքիայի միջև ստեղծել հայկական պետություն: Նիֆտալիեվը նշում է, որ Բեմալական կառավարության դիրքորոշումը իր վառ արտահայտությունն է գտել Բեմալի հետևյալ արտահայտության մեջ.” Մենք ցանկանում ենք ստեղծել անկախ Ադրբեջանի հանրապետություն, որի համար անհրաժեշտ է կապերը ամրապնդել ռուսների հետ: Հարկավոր է այնպես անել, որ որոշ շրջաններ, ինչպիսին օրինակ Ղարաբաղն է, գտնվեն Ադրբեջանի վերա-

¹ Տե՛ս Զոհրաբյան Է., Նախիջևանյան հիմնահարցը/1920-1921թթ./, Երևան, 2010, 38:

² Нагорный Карабах в международном праве и мировой политике. Документы и комментарий, Том I էջ 520:

հսկողության տակ»¹։ Միանգամայն պարզ է, որ թուրք-ադրբեջանական կամուրջը պետք է հաստատվեր խորհրդային Ռուսաստանի միջոցով, այս շղթաների մեջ հայտնված ՀՀ-ից պետք է ձանկեին նրա պատմական հայրենիքի անբաժանելի մասը կազմող տարածքները։ Բաքվում ՀՀ լիազոր ներկայացուցիչ Մ. Հարությունյանը իրավացիորեն նշում է, թե մուսավաթական Ադրբեջանի և Իթթիհատական Թուրքիայի ձգտումը՝ ստեղծել միասնական Թուրքական պետություն՝ Կ.Պոլսից մինչև Բաքու, փաստորեն չի վերացել։ Խորհրդային Ադրբեջանի և հեղափոխական Կարմիր Անատոլիայի նպատակները նույնն են։ Այն, ինչ նախկինում իրականացվում էր թուրքական ցեղերի միասնական կարգախոսի տակ, այժմ իրականացվում էր բանվորագյուղացիական հեղափոխության և Անտանտի դեմ պայքարի կարգախոսի տակ։ Իր նպատակին հասնելու համար Խորհրդային Ադրբեջանն ունի ուղի՝ ստեղծել խորհրդային Հայաստան և Թուրքիայի հետ կապ ստեղծել Նախիջևանի և Սուրմալուի միջոցով։ Եվ առաջին և երկրորդ դեպքերում էլ նրա տրամադրության տակ են բոլշևիզմի ծրագրերն ու կարգախոսները, ինչպես նաև հայ կոմունիստների ուժերը²։ Եղիշե Իշխանյանը իրավացիորեն նշում է. «Ի՞նչ տարբերություն մուսավաթական և սովետական Ադրբեջանի միջև, մի դեպքում հենված Անգլիական կառավարության, մյուս դեպքում էլ սովետական Ռուսաստանի վրա, նույն ոտնձգությունն է անում»³։ Նիֆտալիեվի աշխատությունը ողողված է փաստերի կեղծաբանմամբ, Ադրբեջանին որպես զոհ ներկայացնելու տրամադրվածությամբ, հայկականության հանդեպ խորըատելություն, հայ ժողովրդի պատմական իրավունքների ոտնահարման ցավոտ արտահայտություններով, հայոց պատմության կեղծաբանմամբ։ Խոսելով 1920թ. օգոստոսի 10-ի ռուս-հայկական համաձայնագրի մասին՝ Նիֆտալիեվը նշում է, որ այն համընկավ Սևրի պայմանագրի հետ։ Վերջինս գրում է, որ չնայած ընդամենը 3 ամիս էր մնացել, որ առաջին հանրապետությունն անկում ապրեր, այդուհանդերձ դաշնակցական կառավարությունը շարունակում էր հույսեր կապել Սևրի հետ և ապրել Մեծ Հայքի վերականգման խաբկանքներով։ Փաստորեն հայ ժողովրդի՝ իր պատմական հայրենիքում ապրելու իրավունքը և հայկական հողերը հետ վերադարձնելու, կրկին միավորելու և ոտնձգություններից պաշտպանելու կամքը ադրբեջանցի պատմաբանը համարում է խաբկանք, բնորոշում այն որպես ագրեսիվ և զավթողական՝ միաժամանակ քողարկելով թե՛ Ադրբեջանի և թե՛ եղբայրական Թուրքիայի արյունոտ պանթուրքիզմի քաղաքականությունը, որի արդյունքը եղավ հայոց ազգի մեծագույն ողբերգությունը՝ հայոց ցեղասպանությունը։ Նիֆտալիեվը, իր աշխատության մեջ հանդես գալով պանթուրքիզմի զավթողական քաղաքականության բացահայտ պաշտպանությամբ, նշում է, որ հայկական կողմը նվաճողական հավակնություններ ուներ նաև «թուրքական հողերի նկատմամբ»՝ ներկայացնելով Արևմտյան Հայաստանը որպես Թուրքիայի արևմտյան հողեր և ավելացնում, որ այս տարածքներում հիշյալ շրջանում բնակչության մեծամասնությունը կազմում էին թուրքերը։ Հետաքրքիր է, իսկ ինչու չպետք է թուրքերը կազմեին մեծամասնություն մի տարածքում, որտեղ հայ ժողովուրդը ենթարկվել էր համամարդկային ծանր հանցագործության՝ ցեղասպանության, բռնագաղթի, հայրենազրկման։ Ոչ միայն ցեղասպանության, այլև նույնիսկ թուրքերի կողմից իրականացված կոտորածների մասին Նիֆտալիեվը ոչինչ չի հիշատակում, այդ ոճրագործությունների մասին գրելը պատմաբանին ձեռնտու չէ, հենց այստեղ է, որ թքած ունենալով անաչառության, պատմական փաստերի ճշգրիտ ներկայացման և բարոյական խղճի

¹ И. Нуфталиев, *նշվ. աշխ.*, էջ 78։

² Нагорный Карабах в международном..., էջ 512։

³ Տե՛ս Իշխանյան Ե., *Դեպքերը Լեռնային Ղարաբաղում*, 1999, էջ 583։

վրա, ադրբեջանցի պատմաբանը շարադրում է դեպքերի ընթացքը իրեն ձեռնտու բովանդակություն և երանգ հաղորդելով, համամարդկային ընթերցող հասարակությանը փորձելով ներկայացնել խեղաթյուրված, մարդկային ազգային արժեքները ոտնահարող կեղծ պատմություն:

Այսպիսով՝ խորհրդաքեմալական արքանի մեջ առնված ՀՀ-ն անկում ապրեց, նրա պատմական հայրենիքի մի մասը՝ Լեռնային Ղարաբաղը, Ադրբեջանի հետ տնտեսական կապերի առկայության ստահող հիմնավորումներով բռնակցվեց Ադրբեջանին, իսկ Մոսկվայի չարաքաստիկ պայմանագրով զոհաբերվեց նաև Նախիջևանը: Շնորհիվ հայոց մարտական աննկուն կամքի՝ Զանգեզուրը պահպանվեց ՀՀ կազմում:

Գրականություն

1. Աբրահամյան Հ., Մարտնչող Արցախը 1917-2000, գիրք Ա, 1917-1923, Երևան, 2003:
2. Զոհրաբյան Է., Նախիջևանյան հիմնահարցը/1920-1921թթ./, Երևան, 2010 :
3. Իշխանյան Ե., Դեպքերը Լեռնային Ղարաբաղում, Երևան, 1999:
4. Կարապետյան Մ., Հայաստանը 1912-1920թթ., Երևան, 2003:
5. Զոհրաբյան Է., Նախիջևանյան հիմնահարցը/1920-1921թթ./, Երևան, 2010:
6. Нагорный Карабах в международном праве и мировой политике. Документы и комментарий, Том 1, Москва, 2008.
7. Нифталиев И., Азербайджанская ССР в экспансионистских планах армян(20-е годы 20-ого века), Баку, 2010

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Արմինե Առստամյան – պ.գ.թ., դոցենտ, ԱրՊՀ պատմության ամբիոն

E-mail: armine.arustamyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է նրաշխարհում խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ. Վ. Ավանեսյանը: